

АГИТПРОП У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АРХИВИСТИЦИ ДО 1949. ГОДИНЕ

Стеван Константиновић

After 1945 and the launched process of Sovietisation of Yugoslavia in all spheres of its social life, the process of harmonisation with the Soviet model was present in the fields of culture, art, informing and political propaganda. This matter was entrusted to a special party body (Agitprop) that controlled all the mentioned segments. The archives of Agitprop are a significant source of facts that shed light on this historical period in all parts of former Yugoslavia, including Montenegro.

Након ратне победе, као један од начина учвршћивања власти КПЈ активно покреће масовно коришћење свих расположивих видова пропагандног деловања. У оквиру КПЈ постојало је Одељење за агитацију и пропаганду (Агитпроп) чији је основни задатак био идеолошко утицање на народ у области укупне пропаганде, информисања и културе. Тај организациони облик КПЈ је преузела од комуниста СССР-а, болшевика, као и њихове облике и методе рада пре, током и након револуције, а посебно током Другог светског рата.

Од директног усменог обраћања, усменог деловања, плаката, филма, радио преноса до штампаног материјала (летак и новине). Иако се филм показао као најутицајнији медиј, због техничке захтевности, па тиме и новчане захтевности, организација југословенских комуниста и њено одељење за агитацију најчеће је прибегавало штампаном материјалу (летак и штампа, књига, а у каснијој фази радио и филм) и на основу коришћења утицаја штампе и на основу доступних података може се закључити да је тој чињеници КПЈ придавала посебан значај.

У уметности, југословенски комунисти су као циљ себи поставили преузимање совјетског модела социјалистичког реализма који је већ увелико заживео у Совјетском Савезу у свим областима културног стваралаштва. Но, противљења поетици социјалистичког реализма међу југословенским комунистима било је још између два светска рата, тако да и након Другог светског рата одушевљење за совјетски модел културе није било доминантно ни међу комунистичким, као ни међу грађански оријентисаним културним ствараоцима, а њих је било више и квантитативно и квалитативно. Стиче се утисак да су соцреализам прихватили само толико колико су морали, неки из конформизма, неки из комерцијалних разлога, а да су истински убеђени поборници ове поетике били у мањини, непобитна је чињеница.

У први мах, соцреализам је био „најпродуктивнији“ у поезији која је била агитационог карактера (популарне агитке), ликовном стваралаштву, краћим прозним формама, краћим драмским формама, архитектури стамбеног простора, али соцреалистички роман, као врхунац зрелости сваке књижевности, па и соцреалистичке, није ухватио дубљи корен. Сва књижевна дела која су настала у периоду до 1952. године, када је званично одбачена поетика социјалистичког реализма, као обавезна, остала су на

маргинама књижевног стваралаштва свих националних заједница у читавој Југославији.

Спорадично су се појављивала дела која су својом поети-ком била блиска соцреализму, али су се суштински ослањала на покрет социјалне књижевности између два светска рата или су то била дела са мотивским репертоаром НОБ-а и револуције. Остало уметничко стваралаштво кренуло је другим током, пратило је стваралаштво западноевропске левичарске књижевности (Брехт, Сартр, Малро итд.) али и уметничког стваралаштва које није било нужно левичарске оријентације. Поетика социјалистичког реализма „преселила“ се у сферу филма и ту се најдуже задржала.

Покушаја „пресађивања“ соцреалистичке поетике и совјетског културног модела у целости било је више од стране партијског руководства него од самих уметника. О томе говори оснивање „Друштва за културну сарадњу Југославије са СССР“ са седиштем у Београду 1. фебруара 1945. (извор 6, стр. 677–681). Као циљеви, задаци, смернице се наводи:

1. *Да организује и помаже организовање учења руског језика путем курсева, школа итд*

2. *Да набавља и растура по целој земљи књиге, часописе, новине и све друге публикације које се издају и штампашу у СССР, првенствено на руском језику и да оснује своју јавну библиотеку са читаоницом у Београду*

3. *Да организује и помаже организацији предавања из свих области културног живота и активности народа СССР, предавања научника и других јавних радника*

4. *Да организује и помаже организацију музичких концерата, позоришних представа, књижевних предавања и академија, уметничких изложби на којима ће се излагати дела уметника из СССР, долазак уметника из СССР у нашу земљу и одлазак наших у СССР итд.*

5. *Да организује и помаже организацију путовања наших радника, сељака, привредника, научника, уметника, лекара и других јавних радника у СССР (...)*

Кад је реч о агитацији и пропаганди, теоријски гледано, сврха пропаганде је планско и циљно деловање на промену, контролисање ставова ради стварања предиспозиција за одређени начин понашања. Фокус пропаганде је покушај промене ставова и начина размишљања код одређене особе или циљне групе да би се створио образац понашања какав пошљалац пропагандне поруке жели постићи а крајњи циљ је њено некритичко прихватање. Главни циљ је да се манипулише туђим мишљењем, било на позитиван или негативан начин.

Пропаганда нема само једну страну, како већина људи мисли. Управљање поступцима и усмеравање циљне групе да ради за онога ко управља, није нужно негативно. Обнова ратом уништених објеката, путне инфраструктуре, збрињавање жртава рата, описмењавање неписмених, технолошки напредак, финансијско пословање итд, не могу се назвати негативном пропагандом.

Сваки систем се заснива на одређеној подршци јавности, а за то је потребна анализа јавности, тачност процене, јасност поруке, право време и контекст, активно учешће циљне групе, сугестије за конкретну акцију. Примењују је сви до сада познати друштвени системи. Иако се негативни обрасци пропагандног деловања углавном везују за тоталитарне системе, на њих нису имуни ни они које називамо демократским. Примера ради у време устоличења социјалистичког реализма у СССР, у исто време у САД се 1923. године утврђују правила за холивудску филмску индустрију, док почетком велике економске кризе од 1929. године успоставља се тзв. ФАП (федерални уметнички

пројекат) ради помоћи уметницима с тим да се очекује од њих да им „стваралаштво буде разумљиво и мање образовним слојевима становништва“:

Ту се може прибројати и контрола неутралности у Швајцарској и Шведској током Другог светског рата, која је у виду прикривене цензуре водила бригу о јавном незамерању ни једној страни у ратном сукобу у Европи и свету.

Теорија зна да пропаганда не делује једнако на све људе. Некада већег успеха има код образованих људи, јер више читају, и тиме добијају више информација. Но, историја је показала да су пропаганди подложнији мање образовани и са нижим нивоом критичке свести па су склонији манипулацији. Трећи фактор, можда и најзначајнији је – конформизам и то код свих друштвених слојева становништва. Особа која је конформиста ће лакше прихватити пропагандну поруку коју прихвата већина, од критички настројеног појединаца који остаје у мањини и због тога ризикује да буде изложен репресији.

Четврти фактор за успешно пропагандно деловање је друштвена група и појединци са ниским нивоом самопоштовања. Тада припадност групи, таквој особи даје осећај значаја, институција којој припада га чини „успешним“. Припадност институцији, посебно репресивној, такву особу испуњава осећајем моћи, значаја да ради посао који је у интересу читаве заједнице.

Основе проучавања културе агитпропа у Југославији

Питањем агитпроп културе у целини или у појединим деловима се бавио низ аутора из Србије и других делова бивше Југославије: Алеш Габрич, Катарина Спехњак и други.

Поред тога, за касније истраживаче агитпроп културе и разних њених сегмената, незаобилазно је било обиље

изворне архивске грађе похрањено у Архиву Југославије, у фондovima савезних државних органа надлежних за културу, просвету и науку, као и централних партијских органа, који су руководили и дириговали поменути делатностима. Имајући све то у виду, самостални саветници Архива Југославије, др Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић и Иван Хофман, латили су се обимног и напорног посла да сачине и научној и културној јавности представе избор из грађе архивских фондова Архива Југославије, ради сагледавања основних карактеристика агитпроповске културне политике у Југославији и олакшавања даљег научног истраживања ове теме.

Архив Југославије је средином 2009. године објавио резултате њиховог рада у обимном двотомном зборнику докумената *Културна политика Југославије 1945–1952*. У зборнику су, пре свега, објављени документи из фондова органа надлежних за просвету и културу од 1945. до 1952, који су у том периоду због честих реорганизација државног апарата и потраге за најбољим начином руковођења, често мењали назив и форму: у питању су Министарство просвете ДФЈ/ФНРЈ 1945–1946 (ф. 313), Комитет за културу и уметност ФНРЈ 1946–1948 (ф. 314), Комитет за школе и науку ФНРЈ 1946–1948 (ф. 315), Министарство за науку и културу ФНРЈ 1949–1950 (ф. 316) и Савет за науку и културу ФНРЈ 1950–1952 (ф. 317), који је престао са радом јануара 1953, чиме је и формално и организационо заокружен хронолошки период агитпроп културе.

Сви ови органи су имали задатак да предлажу Влади нацрте законских прописа и доносе подзаконска акта из своје надлежности, уређују просветни, научни и културни рад, установљују општа начела и прате и усмеравају рад подручних установа, координирају рад ресорних републичких министарстава, старају се о кадровима, врше

евиденцију и прикупљају статистичке податке и одржавају везе са иностранством.

Поред тога, објављени су и документи из Комисије за агитацију и пропаганду ЦК СКЈ (ф. 507/VIII), као руководећег, директивног органа у области културе и просвете у посматраном периоду, као и неколико докумената из Архива Јосипа Броза Тита (донедавно у Музеју историје Југославије, а од ове године у Архиву Југославије). Ради прегледности и лакшег сналажења, у самој организацији и касније у објављеној грађи, приређивачи су у посебном делу текста (стр. I, 93–102) дали шеме организационе структуре поменутих државних и партијских органа са одељењима, одсецима, групама, рефератима, секторима, управама, саветима, комисијама и подручним установама, уз навођење прилично честих промена које су вршене у организационој структури.

Користећи знања и искуства у сређивању архивских фондова, објављивању грађе и историографској интерпретацији историјских извора, приређивачи су из обиља некомплетне, али обимне и од скора архивистички сређене архивске грађе, издвојили 520 докумената (са прилозима и одговорима на иницијативна акта нешто више) и кроз разуђену тематско-хронолошку структуру, представили читаоцима и истраживачима.

Објављене су разне резолуције, директиве, упутства, решења, одлуке, расписи, записници, белешке, закључци седница, реферати, елаборати, планови и програми рада, извештаји, прегледи, спискови, табеле, статистички подаци, карактеристике, молбе, жалбе, преписка, итд. Потписници аката су државни и партијски функционери, савезни и републички министри, начелници одељења, шефови одсека, али и професори универзитета, ректори, декани, председници академија наука, управници других научних,

просветних и културних установа, студенти и др. Дешава се као и у документима којима располаже Архив Војводине да нема потписника документа. Зашто је то тако, може се само нагађати, претпостављати, но управо ти документи су имали карактер наредбе, директиве по којој се мора поступати.

У сваком случају, у југословенском зборнику су објављени оригинални, примарни извори за проучавање просвете, науке и културе у социјалистичкој Југославији у периоду агитпроповске политике и управљања, који третирају различита питања, проблеме, теме и активности и према оправданом уверењу приређивача, исказаном на почетку зборника у кратким Уводним напоменама (стр. I, 7–15), и дају „заокружену слику о једном важном периоду социјалистичке стварности Југославије“ (стр. I, 14).

Основне карактеристике тог периода (организација просветних власти од среза до савезног нивоа, надлежности појединих органа, материјална основа просвете и културе, демократизација, идеологизација, однос према НОБ-у и револуцији, улога у изградњи социјализма итд.), као и основне црте и циљеви свог подухвата, дали су у уводним напоменама, али су се одлучили и да у засебним уводним студијама, на основу својих истраживања, приређених докумената и литературе, дају стручну интерпретацију и детаљнију слику посматраног феномена у целини и појединим сегментима.

Тако је др Бранка Докњић у студији *Културна политика Југославије 1945–1952.* (стр. I, 16–40) дала оквиран поглед на модел, циљеве, инструменте и институције југословенске културне политике и главна културна збивања и појаве у првим послератним годинама, на стање настало у култури и уметности после сукоба са Информбироом 1948. и на промену идеолошког курса југословенске Партије и државе

почетком 50-их година, пре свега у погледу отварања према свету.

Миљковић Петровић је у студији *Полазне основе за културно-просветни рад* (стр. I, 41–67) пошао од ратне штете учињене на научним и културним установама и културним добрима и рада на обнови постојећих и оснивању нових установа, да би потом представио однос нове културне политике према традиционалним и револуционарним вредностима и установама, описао процес формирања нове историјске свести кроз митологизацију НОБ-а, представио сукоб државе и цркве на пољу просвете и културе, кроз укидање веронауке у школама и одвајање богословских факултета од универзитета, и на крају описао напоре власти на описмењавању и народном просвећивању кроз различите форме (течајеве, књижнице, читалачке групе, штампу, филм, радио, итд).

Иван Хофман је у својој студији *Основно и средње образовање у Југославији 1945–1952* (стр. I, 68–92) посветио пажњу циљевима образовања и задацима просветних радника у „изградњи новог човека“, представио изглед јединственог школског система изграђеног у посматраном периоду (предшколско васпитање, школе за опште образовање, стручне школе, учитељске, васпитачке и домаћичке школе, уметничке школе, школе националних мањина), потом описао објективне тешкоће (недостатак зграда, учионица, наставника, прибора, сиромаштво, непохађање наставе, итд) и идеолошку оптерећеност југословенских школа (идеолошки садржај ученика, притисак на наставнике, контрола ученика), представио однос нове школе и верских заједница и на крају указао на промене настале у просвети под утицајем сукоба са Информбироом 1948. и нарочито после Трећег пленума ЦК КПЈ одржаног децембра 1949.

Уз документа, приређивачи су објавили и регеста, са подацима о месту и настанку документа, ко коме шаље, кратким садржајем и бројем страна на којима се документа налазе у зборнику. Регеста за првих 288 докумената који су штампани у првој књизи налази се на стр. 103–117, а за остале у другој књизи на стр. 7–18. Документа су по садржају разврстана у три основне групе, а у тим оквирима, на више ужих тема и подтема. Тако су приређивачи у прву групу под насловом *Полазне основе културе и просвете* (стр. I, 118–330) сврстали 146 докумената. На почетку су основне директиве Агитпропа и документи који говоре о организацији и надлежности органа просвете и културе. Посебну целину чине сведочанства о материјалној основи просветне и културне политике, и то о ратној штети, реституцији културних добара, обнови ратом растурених архивских и библиотечких фондова, додели материјалне помоћи установама просвете и културе.

Нови почетак је приказан преко докумената о обнови старих и оснивању нових установа (Коларчев народни универзитет, Државни издавачки завод ДФЈ, Природњачки музеј, итд.), а однос нове културне политике према рату и револуцији преко неколико докумената о (не)признавању диплома стечених за време Другог светског рата и школовању бораца НОР-а. Слика новог времена и морала приказана је уз помоћ неколико карактеристика учитеља, ученика и функционера министарства просвете из 1945. Посебну целину представља однос револуције и традиције представљен кроз (не)бригу о архивској грађи, укидање старих просветних фондова, однос државе и цркве, укидање традиционалних празника, богословија и факултета. На то се логично надовезују документа о формирању нове историјске свести, митологизацији НОБ, прикупљању грађе из НОР-а и подизању споменика, установљењу и прослави

нових празника (Дан победе, 1. мај, Дан устанка). Обимну целину чине документа о народном просвећивању и то планови и програми и извештаји са различитих течајева и курсева, извештаји са терена о сузбијању неписмености, просвећивању жена, расписи и упутства о народном просвећивању путем различитих медија (приредбе, радио, штампа, изложбе, филм) и на крају, документа која сумирају резултате рада на народном просвећивању.

Друга група докумената је насловљена *Култура агитпропа* (стр. I, 330–591, документа 147–288, и стр. II, 19–301, документа 289–448). У првој књизи су објављена документа о просвети и науци, и то неколико општих извештаја и директива о овим делатностима, општа документа о просвети у Југославији, извештај службенице УНЕСКА о просветним приликама у Југославији 1945–1947, извештај који говори о присуству политичке репресије у школама, статистички подаци и извештаји о развоју просвете и документа о физичкој култури, уметничким школама, предшколском и ваншколском васпитању, мањинским школама у Југославији, српским и хрватским школама у Румунији и Трсту и исељеничким школама у Америци и другим земљама. Посебну и обимну целину чине документа о високим школама, универзитетима и институтима (стр. I, 472–591, документа 203–288), међу којима се налазе расписи, извештаји, статистички прегледи, закључци о раду универзитета, о оснивању нових факултета, одвијању, квалитету и „идејности“ наставе, броју и идеолошко-политичком опредељењу наставника, бројном стању и плану уписа студената, о југословенским студентима у иностранству (Чехословачкој, СССР, Француској, Великој Британији, и др.), страним држављанима на студијама у Југославији (углавном из Албаније и Бугарске), и неколико докумената из рада

академија наука, института и научних друштава. У оквиру групе *Култура Агитпропа*, у другој књизи су објављена документа о култури и уметности, и то неколико општих директива, реферата и анализа о овим делатностима, спискови награђених уметника, извештаји, планови и задаци у културно-масовном раду у појединим републикама; затим различита документа о развоју и идеолошком садржају музеја, књижевности и издавачке делатности, штампе, ликовне уметности, позоришта, музичке уметности, радија и филма; и на крају педесетак докумената о страниј помоћи за обнову просвете и културе у земљи, страниј пропаганди и културним и просветним везама са иностранством (Албанијом, Аустријом, Бугарском, Канадом, Мађарском, Пољском, Румунијом, СССР, Француском, Чехословачком).

Трећа група је названа *Либерализација културне политике 1949/50–52* (стр. II, 301–500, документа 449–520) и сачињена је од докумената који су настала почетком 50-их година и која говоре о организационим и садржајним променама и просвети, култури и уметности после Трећег пленума ЦК КПЈ 1949. Неколико докумената говори о променама у просвети и спровођењу Резолуције Трећег пленума ЦК КПЈ о задацима у школству, раду и политичком стању на универзитетима и развоју научноистраживачког рада после пленума, а знатно више о променама у култури и уметности, како уопште, тако и у појединим делатностима – књижевности и издавачкој делатности, ликовној уметности, позоришту, музичкој уметности, кинематографији и култури живљења. И на крају, објављено је неколико докумената која сведоче о отварању Југославије према свету у области културе и функцији културе и уметности у спољној политици земље (планови културног рада у иностранству, извештаји одељења за везе са иностранством

и наступима југословенских уметника у иностранству, али и информације о деловању стране пропаганде на југословенске грађане).

На самом крају се налази забелешка са Шестог конгреса КПЈ/СКЈ, којом се заокружује представљени период југословенске културне политике. После докумената, приређивачи су при крају зборника приложили и одабрани илустративни материјал (стр. II, 501–527). Пре свега, објављено је 30 фотографија на којима су, уз кратка објашњења, приказани државни и партијски функционери и уметници, креатори и спроводиоци агитпроповске културне политике (Милован Ђилас, Радован Зоговић, Вељко Влаховић, Владимир Дедијер, Владислав Рибникар, Родољуб Чолаковић, Борис Зихерл, Ђорђе Андрејевић Кун, Оскар Данон), неколико уметничких дела соцреализма (Божа Илић, Сондирање терена на Новом Београду, 1948, Петар Лубарда, Бомбаши, 1945, итд) и неколико сцена са послератних аналфабетских течајева, читалачких група, парада, уличних радова, пријема, итд. Затим су дати факсимили неколико објављених докумената, факсимили меморандума и печата државних просветних органа и установа који се појављују у грађи (савезних и републичких министарстава просвете, Комитета за културу и уметност, Комитета за школе и науку, Комитета за кинематографију, Српске академије наука, Ректората Универзитета у Београду, Југословенског драмског позоришта, Друштва за културну сарадњу Југославије са СССР, Државне архиве, Савеза ликовних уметника, итд).

Дати су и факсимили потписа државних и партијских руководилаца, уметника, научника и руководилаца научних и културних установа (М. Ђилас, В. Влаховић, В. Рибникар, Р. Чолаковић, Митра Митровић, Меша Селимовић, Ерих Кош, Александар Белић, Андрија Штампар, Велибор

Глигорић, Мило Милуновић, итд). На крају зборника, штампан је избор из литературе која је коришћена за писање уводних студија и приређивање грађе (стр. II, 528–529) и превод уводних напомена на енглески језик (стр. II, 530–538). На крају првог (стр. I 592–613) и другог тома (стр. II 539–558) дати су регистри личних и географских имена, који су уз регеста од изузетне користи за лакше и ефикасније коришћење овако обимне, комплексне и по садржају разноврсне публикације.

У поменутом двотомном зборнику радова под насловом „Културна политика Југославије 1945–1952“ налазе се и текстови који се директно тичу Црне Горе и ситуације у тој тадашњој федералној јединици ДФЈ и ФНРЈ. Аутори студије Др Бранка Докнић, Милић. Ф. Петровић и Иван Хофман, пренели су и објавили оно што се тицало Црне Горе.

Оно што у овим документима не постоји, а са чиме се сам се сусрео проучавајући архивску грађу Архива Војводине је – шта недостаје, односно шта је у време окупације из Црне Горе однето у Италију, као што је из Војводине однето у Мађарску или архиве у Загреб у време НДХ.

Распадом СФР Југославије, а касније и СР Југославије, поставља се питање деобе архива, тачније, шта припада Црној Гори а шта Србији. Да ли је ово обухваћено државним деобним договором, аутору ових редова није познато, ако јесте, онда је то добро и за Црну Гору и за Србију, али ако није, онда то остаје као отворено политичко и међудржавно питање.

Проучавајући документацију о ратној штети која је нанета окупацијом Краљевине Југославије, дошао сам до податка да је читава заоставштина црногорске династије Петровића Његоша „нестала“, народски речено – покрадена, а била је похрањена у Београду, али она није могла нестати без трага,

као што није без трага нестала ни грађа Матице српске из Новог Сада, ни она нумизматичка, ни целокупна архивска. Обе негде постоје, и то више није ствар изучавања, трагања историчира, архивиста, већ – међународних полицијских органа.

Црна Гора у архивској грађи агитпропа Југославије

У поменутом делу које се тиче културне, образовне и политике информисања Агитпропа Југославије, налази се 17 релевантних докумената која се директно тичу Црне Горе. Она су временски распоређена у распону од 1945. године до 1952. године тако да ће у овом тексту тако бити и анализарана. Документа су углавном извештаји које су власти Црне Горе слале федералним властима Југославије о стању у појединим областима за које је био задужен Агитпроп.

Хронолошки гледано:

- 1945. године постоји један документ;
- 1946. године – 7 докумената
- 1947. године – 1 документ
- 1948. године – нема докумената
- 1949. године – 9 документа
- 1950. године – један документ

Наредне две године, значајне за раскид са совјетизацијом југословенског, па тиме и црногорског културног простора, у архивима Југославије или нема, или их аутори дела о културној политици Југославије нису сматрали довољно релевантним. Највећи број документа односи се на Србију, Хрватску, Словенију, Босну и Херцеговину и Македонију. Црна Гора по броју наведених документа је врло блиска Аутономној покрајини Војводини, чак и мање, и вероватно није била у подручју које би се сматрало културно, па тиме и политички ризичним.

1945.

Први извештај упућен Министарству просвете ФНРЈ датиран је 24. 12. 1945. године од стране в.д. начелника Мирка Кажића, начелника у Министарству просвете Црне Горе, Цетиње, (А. Ј. 313-11-37), у коме се у тој, првој години након завршетка рата о просветно-културној политици каже да је рад у том домену узнатрествовао али недовољно иако права слика не одговара конкретном стању, јер сви подаци Министарству нису доступни па тиме нису комплетни, односно, вероватно су бољи од од оних којима Министарство располаже. У извештају се не наводи обнова рада постојећих институција али у складу са инструкцијама добијених од савезних органа наводи се следеће:

„Припремни рад за организовање аналфабетских течајева врши се у свим срезовима. Рад су отпочели 13 течајева са 323 слушаоца. Ово Одјељење је препремило упутство, план и програм течајева. Превидјели смо израду општег плана на уклањању неписмености за читаву Федералну јединицу, као и по срезовима и општинама. Просвјетна кампања знатно ће унаприједити рад у овом правцу а поред овога ово Одјељење располагаће подацима о стварном стању неписмености на нашој територији, које до сада нијесмо имали.“

У даљем тексту наводи се стање у вези са библиотекама и читаоницама као и да су основане 154 читалачке групе. Такође се помиње оснивање народних универзитета, број одржаних предавања, као и констатација да су предавања и активност тих организација чешћа у градским него у сеоским срединама, у чему се очекује да ће се бољи резултати постићи кад се буду комбиновале позоришне представе и предавања.

Оно што је за данашње време прилично несхватљиво, а што је у времену о коме је реч имало сврху биле су усмене зидне новине:

„Зидне новине издају све установе и организације, али ово Одјељење још увијек није пронашло начине за вођење њихове статистике. Њих је заиста много и оне користе за унапређење рада сваке установе и организације, јер су углавном правилно постављене.

Исто важи и за усмене новине. Не поклања им се довољна пажња и одржавају се врло ријетко. Ово је условљено развојем разгранате дневне штампе и све већом улогом радија у културно-просвјетном животу, а дјелом и неактивношћу просвјетних власти.“

О Дирекцији филмског предузећа каже се да постоји 10 биоскопа, од којих су 8 државни, један приватни, а један под управом НФ-а.

„Активност је била велика. Приказали су 60 филмова у 220 претстава на којима је присуствовало око 35.552 глдалаца. Највећи број филмова приказан је у мјестима са бољим саобраћајним везама те се наше село, само у незнатној мјери користило овом граном народног просвјећивања.“

У даљем делу извештаја наводи се рад уметничког атељеа, позоришне штампарије, а радио-станици посвећен је посебан значај у вези са техничким осавремењивањем и кадровским јачањем.

1946.

Блажо Јовановић је у име Владе Црне Горе донео решење да службу заштите споменика културе и природњачких ријеткости на територији Народне Републике Црне Горе врши Државни музеј на Цетињу до оснивања земаљског завода за заштиту споменика културе и природњачких ријеткости.

Исте године постављено је питање судбине фонда Ћуковић из чијих средстава су се финасирали студенти из

Рисна, а посебност у вези са тим фондом односила се на власништво над некретнинама у САД од којих су додељиване стипендије а Фондом је руководио Петар Јовановић из Денвера у Колораду

У августу 1946. године Министарство просвјете располагало је комплетнијим подацима у борби против неписмености и Комитету за школе и науку ФНРЈ шаље следеће податке о броју неписмених као и оних који похађају аналфабетске течајење:

Срезови		обухваћени	описмењени	% описмењених	неписмени
Андријевица	5.660	786	488	5,8	5.172
Бар	4.192	290	217	5	3.975
Беране	9.056	1.290	581	6,4	8.475
Бијело Поље	9.391	2.168	1.268	13,5	8.123
Даниловград	3.237	825	206	6,3	3.031
Колашин	2.584	651	490	18,9	2.094
Котор	2.180	125	101	4,6	2.079
Никшић - срез	5.076	1.091	854	16,8	4.222
Никшић - град	333	773	48	14,4	285
Титовград	683	73	70	10,2	613
Титовград - срез	8.772	800	374	4	8.398
Пљевља - срез	7.043	1.249	551	7,8	6.492
Пљевља - град	1.401	159	109	6,8	1.292
Улцињ	5.173	325	93	1,8	5.080
Херцегнови	1.980	166	166	8,3	1.814
Цетиње срез	3.795	274	147	3,8	3.648
Цетиње град	1.249	144	106	8	1.143
Шавник	3.596	695	422	11,7	3.174
Свега	75.401	11.184	6.291	Око 8%	69.110

Након рата, Црна Гора је поред свих људских губитка и материјалних разарања у послератни период ушла са скоро 70 хиљада неписмених становника. Чак сувише оптимистично звучи даљи ток извештаја, у коме Марко Кажих констатује:

„Поред оваквог стања, извјештавамо Комитет да још раде неколико течаја који овим извјештајем нијесу обухваћени.

Горњи подаци показују да је у току зимско-прољећне кампање противу неписмености од јануара до јуна ов.год. обухваћено око 15% а описмењено 8,3% од цјелокупног броја неписмених.

Процент није велики, али ако се узму у обзир околности под којима се изводило описмењавање нашег народа, онда првом етапом можемо бити задовољни.

Један од сновних разлога што кампања није боље успјела, јесте њен касни почетак. То је учињело да су многи течајеви започети тек у јануару, распали се у марту пред својим непосредним завршетком усљед почетка пољећних радова. Овакво искуство учи да идућу кампању отпоченемо 1. новембра како би је могли завршити 1. марта.“

А. Ј.315-20-42

(За 1947. годину, постоји забележен само један документ који је својим садржајем небитан за овај период, већ за струку којом се бави и представља планове даљих активности на развоју културе, просвете и политичке агитације)

1948.

Иако је 1948. година у политичком смислу била преломна година због сукоба ЦК КПЈ са Коминформом, у извештајима који су стизали из Црне Горе федералним властима, по том питању скоро да нема речи. То је још индикативније када се знају подаци које износи Бранка Босних која констатује:

„Од земље којој су 1945. године сви хтели да буду пријатељи, доспела је у незавидну ситуацију сиромашне земље без пријатеља. Понесена аутентичношћу своје победе у рату и потпомогнута диктаторском влашћу после рата,

југословнска власт је изгубила слику о реалности, желећи да буде равноправни партнер САД и Совјетском Савезу, што је довело до потпуне изолованости крајем 1948. године. Наступило је ‘оловно време’ у коме је било мало места за културу. Економска криза и несигуран политички курс приморали су југословенску власт да током 1949. године напусти ‘херојски принцип’, усвоји реалполитичко начело и приклони се западним земљама. Уплашена за сопствени опстанак на власти, јер је за један блок била премало комунистичка а за други превише, Југославија је у свакоме видела непријатеља. (...) До раскида са Совјетским Савезом непријатељски су били носиоци либерално-грађанских опредељења, а сада су то постале све проруске особе. ‘У хапс, у логор’ објаснио је Броз стратегију одбране од информбировских присталица, тако да је средином 1949. године прва група од 1.200 затвореника стигла на Голи оток. Тај број се до 1963. године повећао на 55.632. Тачна евиденција тог погрома није позната и није доступна јавности, јер процесе није водио суд већ Управа државне безбедности (УДБ-а), која је измислила методе притиска и мучења невиђене у историји. То је најмрачнија и најсрамнија појава у том периоду. Жртве и целати су се са тог места враћали једнако кивни на систем који их је довео до људског посртања, сећа се Ђилас. После невиђене репресије, већ 1950. године министар полиције Александар Ранковић је изнео податак да је до тада неправедно осуђено било: у Бих 51%, Црној Гори 47%, Србији 40%, Словенији 39%. Алармантни подаци ипак нису омели рад полицијско-судских служби, тако да је број осуђених растао до 1958. године. Интересантан је и податак да од 180 судија у БиХ, њих 110 није имало судско звање, а да на Косову од укупно 65 судија скоро сви су имали само основну школу.“

У документацији Архива Југаславије, те 1948. године, налази се извештај Министарства просвете Црне Горе од 4. 12. о раду аматерских позоришта и извештај о школству.

Ово наглашавам јер проучавајући грађу Архива Војводине, о сукобу са ИБ-ом евидентно је координисано учествовање Агитпропа, Покрајинског комитета и УДБ-а у свим сферама друштвености па тако и у образовању, култури, информисању. На основу доступне документације, 1948. година, у Црној Гори као да се није догодила.

1949.

И поред све трагике која је задесила Црну Гору и део Црногораца посебно 1949. године, документа која препознаје југословенска архивистика а кој а су у виду извештаја стизали са Цетиња или из Подгорице, у потпуности одудударају од тада познате политичке реалности. На основу тих извештаја у области културе, образовања и информисања, у центру пажње били су организација школства, музеја у Котору, развој културног аматеризма Иако, статистички гледано, баш 1949. године број архивске грађе премашује све претходне године, она не завређује посебну обраду осим стручне, за оне области којима је посвећена.

Закључак

Да би се објективније могло сагледати културно, национално и политичко стање у Црној Гори, извори Архива Југославије су недовољни и не пружају довољно могућности за то. Но, могу послужити као оријентир у проучавању грађе и избегавања произвољног тумачања прошлости. Ни њене глорификације, али ни ревизије. Као добар пример проучавању архивске грађе може послужити Архив Војводине и грађа ПК КПС за Војводину (касније ПК СКЈ), Агитпропа и документације коју је ОЗНА а касније УДБ-а достављала Партији. Уједно, као самостална држава, Црна Гора ради бољег сагледавања своје државне и националне прошлости, ако то већ није, као самостална држава и следбеник бивше СФРЈ има право на делове архива некадашње државе који се на њу односе.

Литература:

- Драгомир Бонцић УДК: 930.85(497.1) „1945/1952“ О новом доприносу проучавању агитпроп културе Осврт на зборник докумената: Културна политика Југославије 1945–1952, *Зборник докумената*, 1–2, приредили др Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, Београд, Архив Југославије, 2009, 613+558
- *Културна политика Југославије 1945–1952*, Зборник докумената, 1–2, приредили др Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, Београд, Архив Југославије, 2009, 613+558
- Пол Џонсон, *Историја америчког народа*, Књига комерц, Београд, 2003.
- Стеван Константиновић, *Социјалистички роман у словенским књижевностима*, Љубитељи књиге, Нови Сад, 2007.
- Мартин Батерл, *Пропаганда као манипулативни облик информирања*, Свеучилиште у Задру, Задар, 2007.
- *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945*, документи и материјали, група аутора, Министарство иностраних послова, Београд, 1996.
- Младенко М. Кумовић, *Музеји у Војводини (1847–1997)*, *културна политика и развој*, Музеј Војводине, Нови Сад, 2001.
- Анатолиј Аникејев, *Совјетско-југословенски сукоб*, 1948, Институт за новију историју Србије, Београд 2011.
- Иво Банац, *Са Стаљином против Тита, Информбировски расцјепи у југославенском комунистичком покрету*, Глобус, Загред, 1990.
- Светозар Вукмановић Темпо, *Револуција која тече*, Издавачки центар Комунист, Београд, 1971.
- Леонид Гибиански, *Тито и Стаљин, комунистичко једноумље и сукоб интереса*, Архив Србије и Црне Горе, Београд, 2006.
- Владимир Дедијер, *Документи 1948*, Рад, Београд, 1979.
- Џозеф Нај, *Како разумевати међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006.